

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ**UOT 82.0; 82.09****M.Ə.SABİR SATİRALARINDA TƏNQİD HƏDƏFLƏRİ**

M.O.HƏSƏNOVA
Bakı Dövlət Universiteti
matanat.saracli@mail.ru

Məqalədə M.Ə.Sabir satiralarında tənqid hədəfləri açıqlanmaqla yanaşı, şairin poeziyasının novatorluq keyfiyyətlərinə də nəzər salınır. Sabir poeziyasında istifadə olunan tendensiya formaları və ifşa üsulları yeni təfəkkür işığında dəyəndirilir. Rejim dövrü ədəbi tənqidində Sabir yaradıcılığı doğru-düzgün dəyərləndirilmədiyi üçün tədqiqatın yeni elmi müstəvidə araşdırılması aktualdır.

Açar sözlər: Sabir, novator, tendensiya, müqayisə, ifşa, tip, millət, lirik qəhrəman.

M.Ə.Sabir elə şairlərdəndir ki, özü demişkən, “çalxalandıqca, dolandıqca zaman nehrə kimi” onun qədir-qiyməti daha da artır.

Azərbaycan poeziyasının üslubunu dəyişib, ona yeni bir istiqamət verən şairimiz onu hakim bir üsluba çevirdi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının aparıcı şəxsiyyətlərindən biri kimi dərğinin ideya cəbhəsinin daha da qüvvətlənməsində böyük əmək sərf etdi.

“Molla Nəsrəddin” Sabiri tanıtdısa, Sabir də dərğiyə oxucu şöhrəti qazandırdı. Sabiri “Molla Nəsrəddin”siz təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, “Molla Nəsrəddin”i də Sabirsiz düşünmək çətindir. Sabir mövzu seçimində çox tələbkər idi. Əsərin fikri istiqamətini əsas diqqət mərkəzində saxlayaraq aşılamaq istədiyi ideyanı qabarıq şəkildə əks etdirən hadisə və predmetləri satirasına mövzu seçirdi. Təsədüfi deyildi ki, görkəmli tədqiqatçılarından olan Cəfər Xəndan “Sabirin nə qədər satirası varsa, bir o qədər də mövzusu vardır” qənaətinə gəlmişdi.

M.Ə.Sabir elə sənətkardır ki, öz əsərlərində yeniliklə köhnəlik arasındakı mübarizənin bütün tarixi məqamlarını incəliklərinə qədər əks etdirdi və əbədiyaşarlıq qazandı. Əsərlərin qovuşuğunda yatmış beyinləri lərzəyə gətirən, ətalətdə olanları silkələyib oyatmağa çalışan şair öz sənətinin zirvəsinə qalxaraq böyük bir ədəbi məktəb yaratdı.

Sabiri dövr, zaman özü yaratdı və fəlsəfəsini də özü diktə etdi: “Millət dərdini göz yaşı içində gülüslə qələmə almaq” [3, 25].

Şairin lirik qəhrəmanını bir alim, arif, ziyalı, maarifçi simalarda görür, sözündəki məntiq qarşısında heyran qalırıq. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün

“Daş qəlblı insanları neylərdin, ilahi?!”
Bizdə bu soyuqqanları neylərdin, ilahi”

və “Ay dərbədər gəzib ürəyi qan olan cocuq” misraları ilə başlayan şeirlərə nəzər salmaq kifayətdir. Hər iki şeirdə lirik qəhrəmanın ciddi planda ictimai kədərlə dolu mənalı nidalarına rast gəlirik:

“Ey dərbədər gəzib ürəyi qan olan cocuq!
Bir loqma nan üçün gözü giryan olan cocuq!”

Onun lirik qəhrəmanı sinfi mübarizə şəraitində də yaşayır, ağrı qaradan seçir, düşünür, qanır və qandırmaya çalışır. Mühit isə bütün bu arzulara qarşıdır. “Görmə! Dinmə! Eşitmə! Gülmə!” deyənlərin zülmünə dözsə də, “qanma!” əmri ilə heç cür razılaşa bilmir:

“Qabili imkanmı olur qanmamaq?
Məcməri nar içrə düşüb yanmamaq”

Şair vətən, millət uğrunda hər cür məhrumiyyətə hazır olduğunu bildirir ki, bu da onun şeirə, sənətə baxışında bir novator olduğunu nümayiş etdirir.

M.Ə.Sabir dövrünün zəngin tiplər silsiləsini yaratmışdır (şahlar, sultanlar, nazirlər, zahidlər, tacirlər, kapitalistlər, intelligentlər, cahidlər və s.).

Təbii ki, şairin tənqid hədəfləri də gülüş və tənqid obyektinə çevirdiyi həmin tiplərdir.

Şairin tənqid hədəfləri mühafizəkar, köhnəpərəst valideynlərdir (“Səbr eylə”, “Ata nəsihəti”, “Təhsili-elm”, “Laylay” və s.).

- Şairin tənqid hədəfləri şəxsi mənafeyi milli mənafehdən üstün tutanlar, özgəyə quyruq bulayanlardır (“Ay alan Məmləkəti-Rey satıram” və s.).

- Şairin tənqid hədəfləri mürtəce, mühafizəkar ruhanilərdir. Millətin inancına hörmətlə yanaşan şair dini deyil, ondan milləti itaətdə saxlamaq üçün istifadə edənləri tənqid edirdi və rus, İran dövlətlərinin siyasətinin rüporuna, drijoruna çevrilən din dəllallarını ifşa obyektinə çevirirdi. “Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür” misrası ilə başlayan Füzuliyə nəzirə olaraq yazdığı parodiyasında dövlətinin süfrəsindən pay uman bir molla öz-özünü belə səciyələndirir:

“Ah eylədiyim nəşeyi-qəlyanın üçündür
Qan ağıladığım qonçeyi-xəndanın üçündür”.

Digər bir parodiyasında da şair köhnə formaya yeni məzmun verərək aşıqın incə hislərinin tərənnümünü, kobud insanların eybəcər sifətlərinin tənqidi ilə əvəzləyir:

“Könlüm bulanır küçədə cövlanını
Nitiqim tutulur hərzəvü-hədyanını görcək”.

- Şair total köhləyi tənqid atəşinə tutur və bunun köklərini arayır. Sabirə görə zülm və həqarət boyunduruğuna köüllü razılaşıma, ən böyük günah, cinayətdir:

“Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırıız biz,
Başa yumruq zolladıırıız, kam alırıız biz”.

Sabir zəngin folklorumuzdan götürdüyü sadə hikmətli sözlərə yeni məna vermiş, şah nəslinin tüfeyli təbiətini və zülmkarlığını açarkən bunları mühüm poetik ifadə vasitələrinə çevirmişdir. “Millətin qanın alıb şişyə tutmaq”, “çiyini, bişmişini hazır eləmək” və s.

- Sabirin ən böyük arzusu insanlara düşüncə azadlığı verilməsi idi.

- Tipi öz dili ilə ifşa etmək, az sözlə çox şey demək, bir neçə səciyyəvi cizgi ilə bitkin lövhə və portret yaratmaq Sabir satirasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Sabir Racinin “Nə eşq olaydı, nə aşiq...” sözlərilə məşhur olan qəzəlinə də parodiya yazaraq satirik qəhrəmanın dilindən çıxış edir:

“Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmü-sənət olaydı,
Nə dərsə, məktəbə, elmə, filanə hacət olaydı!”

Qeyd etdiyimiz kimi, Sabir satiralarında çox zaman təsdiq əvəzinə işlənən inkar müsbət ideyanı təsdiq və tərənnüm etmiş olur.

İran şahlarını və Türkiyə sultanlarını tənqid edən epiqramalarında millətini ətalətdə görmək istəyən hakimlərə rişxənd edir. İran şahını millətə zülm etdiyi üçün “boynuyoğun” adlandırır.

Şair “İran niyə viran oldu?” ritorik sualını qoyur və cavab tələb eləmir. Bunun açıq-aydın cavabının zülm üstə bərqərar olan idarə üsulu olduğunu bildirir. Eyni zamanda bu arqumenti çarizmin çökmə səbəbinə də şamil edir.

A.Səhhət çox doğru olaraq bu qənaətə gəlmişdi ki, Sabir İran məşrutəsinə bir ordudan artıq xidmət etmişdir.

“Neylərdin ilahi” satirasında şair dərindən, kədərindən ağırlığından üsyana qalxır, “Tərpənmə, amandır, bala qəflətdən ayılma”, misrası ilə başlanan satirik şeirində isə, lirik qəhrəmanın arzu və istəyini ifadə edir [2, 127].

Bəndlərin sonunda ustalıqla təkrar olunan söyüb-söydürüb, çapıb-çapdırıb, bölüb-böldürüb, atıb-atdırıb, basıb-basdırıb kimi ifadələr həm əsərin məzmununu, həm də mənfi tipin xarakterini açmaq üçün şair tərəfindən yaradılmış gözəl bədii təkrir nümunələrindən sayıla bilər [1, 207].

M.Ə.Sabir dostu A.Səhhətin təbirincə desək, poeziyaya yeni həyat, yeni nəfəs gətirdi, ədəbiyyatı növbəhar etdi. Onun nəzirələri də ənənəvi nəzirəçilikdən uzaq olmuş, köhnə formaya yeni məzmun verməklə poeziyamıza novatorluq keyfiyyətləri qatmışdır.

A.Zamanov “Sabir gülür” (1962) məqaləsində Sabir gülüşünün ictimai-tarixi hədəflərini müəyyənləşdirərək yazır: “Cəhalətin qaranlığı nə qədər tünd olsa da, acı gülüşə layiq hədəflərin heç biri Sabirin gözündən yayınmır. O, “səhifəni doldurmaq üçün mətləbi uzadan” qəzetçiyə, “haqsız haqlı deyib günaha batan” vəkilə, “dərdi təşxis etməyib, qohum-əqrəbanı ağladan” həkimə, “bülbülə, gülə, eşqə dair yalan fırladan” şairə gülür; “halal ilə haramı bir-birinə qatan” tacirə, hümmətin pulun alıb gözlərini isladan” rövzəxana, “min-min yalan danışan” dərvişə, üsuli-cədid məktəbinə fitnə-fəsad yuvası kimi baxan cahilə, həyatın mənasını yeməkdə, yatmaqda və bir də kor-koranə ibadət etməkdə bilən mömin müsəlmana, ərinin oxumasından darıxan qadına gülür. Özü də oxucuları əyləndirmək üçün yox, kədərləndirmək, düşündürmək üçün gülür. Bu gülüş acı və amansız olsa da, şairi və onun oxucusunu bədbinləşdirir. Zira şair inanır ki, “millətin istedadı hələlik qarışıqdır”. Zaman nehrə kimi çalxalandıqca millət ayılacaq. Milləti tərifiyləyib yatırmaq yox, tənqid edib ayıltmaq, şüurlu həyata dəvət etmək Azərbaycan realizminin, “sizi deyib gəlmişəm...” bəyanatı ilə tarix səhnəsinə çıxan “Molla Nəsrəddin”in başlıca məramı idi!

M.Ə.Sabir yaradıcılığında müəllif tendensiyası müxtəlif formalarda təzahür edir. Müəllifin təsvir etdiyi hadisələrə münasibəti olan tendensiyanın bütün təzahür formalarına şairin yaradıcılığında rast gəlinir:

- Şair açıq tendensiya üsulu ilə öz düşməninə qarşı münasibətini gizlətmir və onun ifşasına çalışır.

Belə hallarda tənqid hədəfləri olan mənfi tiplərlə üz-üzə duran şair orijinal priyomlar taparaq müstəqim yolla fikrini deyir:

“Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı,
Çıxaraq zahirə batindəki əfkarımızı,
Pişgahi-nəzəri-xəlqə tutaq varımızı,
Görüb onlar dəxi təhqiqləsin karımızı,
Hər kimin ağı qara isə utansın, a balam!
Bəlkə illərcə yatanlar bir oyansın, a balam!”

Beləliklə, şair zahidlə özü arasında təzad yaratmağa nail olur.

- Tipin özünü nümayiş yolu ilə ifşa və tendensiya. Bu zaman tip elə sifətlərlə çıxış edir ki, özü-özünü ifşa edir. Məs., “qoy mən tox olum” dünya ac olsa da, nə işim var, yatanları ayıltma, mən sağlam olum, dünya batsın və s. Bu zaman tip öz əsl simasını gizlədə bilmir.

- Fikrin tərs mənada ifadəsi yolu ilə ifşa və tendensiya. Şair xalqın dərдинə əlac etmək istəyir, lakin bütün fikirlərini bilərəkdən tərs mənada işlədir:

Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma,
Açma gözünü, xabi-cəhalətdən ayılma!
Lay-lay bala, lay-lay,
yat qal dala, lay-lay! [1, 248]

Parodiya yolu ilə ifşa və tendensiya. Klassik ədəbiyyatda çox sevilən məşhur misraların tərs mənada, satirik planda verilməsi bir tərəfdən gülüş doğurur, digər tərəfdən də müəllifin tipə, hadisəyə tendensiyalı münasibətini bildirir. Məs.:

“Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır!”

Füzulinin bu məşhur misralarını Sabir

“Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır,
Elm afəti-can olduğu məşhuri-cahandır,
mərufi-zamandır”.

şəklində parodiya edir və uğurlu nəticə əldə edir.

Şairin yaradıcılığında xoşbəxtliyi bədbəxtlik hesab etmək və ya əksinə ifşa üsullarına, tipin əvəzinə şairin etirafı, quru tərif yolu ilə ifşa (Doğrudan da, Məmdəli, qeyrət halal olsun sənə!), müşairə və mübahisə yolu ilə ifşa (Pərdə açıldı nəgahan, mən deyən oldu, olmadı?), hadisələrin peyzajla verilməsi (Mən günəşi göydə dana bilmərəm), eyham və rəmzlərlə ifşa (Çığırma, yat, ay ac toyuq), müqayisə yolu ilə ifşa və s. rast gəlmək mümkündür.

“Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ avtomobil minməyirik”.

Nəticə olaraq, qeyd edək ki, Sabir yaradıcılığı köhnə ədəbi ənənələrin yerində həm üslub cəhətdən, həm də məzmun və mövzu dairəsi baxımından son dərəcə gözəl, aydın, cazibədar bir yazı tərzini, yaradıcılıq yolu yarada bilmişdir. Vətən və millət yolunda əsl vətəndaş-şair kimi ömrünün sonunadək ləyaqətlə qələm çalmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəndan C. Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1962, 436 s.
2. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 456 s.
3. Zamanov A. Sabir və müasirləri. Bakı: Azərənəşr, 1973, 282 s.
4. Zamanov A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çinar-çap, 2003, 316 s.
5. Mir Cəlal, Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 2018,

ОБЪЕКТЫ КРИТИКИ В САТИРАХ САБИРА

М.О.(САРАДЖЛЫ) ГАСАНОВА

РЕЗЮМЕ

В статье разъясняются цепи критики М.А.Сабира. Наряду с этим уделяется внимание качественной новизны поэзии поэта. Формы тенденции, использованные в поэзии

Сабира и методы обвинения оцениваются как новое мышление. Поскольку творчество Сабира не было должным образом оценено в литературной критике режима, крайне важно исследовать новый научный аспект исследования.

Ключевые слова: Сабир, новатор, тенденция, сравнения, обвинение, народ, тип, лирический герой.

OBJECTS OF CRITICISM IN SABIR'S SATIRES

SARAJLI M.O. (HASANOVA)

SUMMARY

In the article it is glanced over Sabir's innovation features together with being cleared critique objects in his satires. The forms of tendency and the ways of disclosure are valued in the light of new thinking in Sabir's poetry. As Sabir's creativity was not properly estimated in the literary critic of the mode, it is extremely important to investigate new scientific aspect of a research.

Keywords: Sabir, innovator, tendency, compare, disclosure, type, nation, lyric hero.